

บทที่ 4

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

ในการศึกษานี้มุ่งที่จะตรวจสอบสมมติฐานที่ว่า ชาวนาไรที่ตินมีและ/หรือใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจในการแสวงหาทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือน และถ้าหากครอบครัวชาวนาไรที่ตินครอบครัวใดมีและ/หรือใช้เงื่อนไขดังกล่าวมากเท่าใดก็ตาม โอกาสของทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ ก็จะมีมากเพียงนั้น

ในการตรวจสอบสมมติฐานดังกล่าว ผู้ศึกษาได้อาศัยแนวคิดในเรื่องการวิเคราะห์การกระทำของบุคคลของ Talcott Parsons ในการศึกษากระบวนการตัดสินใจของชาวนาไรภายหลังจากการสูญเสียที่ดินเพื่อหารายได้สำหรับครัวเรือน โดยกำหนดให้ชาวนาไรที่ตินอยู่ในฐานะผู้กระทำ (Actor) ซึ่งได้พยายามที่จะตัดสินใจปรับตัวต่อภาวะวิกฤตการณ์เศรษฐกิจที่ตนเองประสบอยู่เพื่อจะได้หลุดพ้นไปสู่สภาพความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว (Goal Seeking) โดยวิธีการและลักษณะที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป (Alternative means) ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสภาพการณ์ต่าง ๆ ของแต่ละครอบครัว (Situation conditions) โดยการตัดสินใจของเขานั้นรวมถึงปทัสถาน ค่านิยม และความคิดต่าง ๆ ทางสังคม (Norms, Values and Other' Ideas) ซึ่งเข้าไปอยู่ในตัวของผู้กระทำ

ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวชาวนาไรที่ตินมีเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจอยู่จริง และได้พบว่าชาวนาไรที่ตินนั้นมีสภาพความเป็นอยู่และฐานะทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันเนื่องมาจากการที่เขามีและ/หรือใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจดังกล่าวไม่เท่าเทียมกัน และการที่ชาวนาไรที่ตินมีฐานะทางเศรษฐกิจและสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันนั้นก็เนื่องมาจากพวกเขามีทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลายแบบต่าง ๆ กัน อันเนื่องมาจากการที่เขามีและ/หรือใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจในระดับที่ต่างกัน ทั้งนี้โดยตรวจสอบจากกรณีศึกษาทั้ง 19 กรณี ซึ่งผู้ศึกษาได้พยายามจัดกลุ่มแยกฐานะความเป็นอยู่ไว้ในเบื้องต้นแล้วนำไปตรวจสอบโดยการสอบถามจากชาวบ้านซึ่งเท่ากับให้ชาวบ้านประเมินฐานะความเป็นอยู่ของแต่ละครอบครัวด้วยสายตาของพวกเขาเอง ซึ่งปรากฏว่ามีความใกล้เคียงกับผลการศึกษาเบื้องต้นมาก

นอกจากนั้นเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจและเงื่อนไขต่าง ๆ ของแต่ละกรณี ที่ตรวจพบก็ยังมีระดับที่แตกต่างกันอยู่ด้วย กล่าวคือ เป็นเงื่อนไขเฉพาะบุคคล เงื่อนไขเฉพาะครอบครัว เงื่อนไขของชุมชน (ความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน) และยังมีเงื่อนไขและเหตุการณ์ภายใน - นอกชุมชนอีกด้วย ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนของชาวนาไร่ที่ดิน

ดังนั้นผลการตรวจสอบสมมติฐานนี้ จึงยืนยันได้จากกรณีศึกษาและข้อค้นพบดังกล่าวไว้ว่า ชาวนาไร่ที่ดินมีเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน และใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจนั้นในระดับที่แตกต่างกัน ซึ่งทำให้ทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนแตกต่างกันออกไปด้วย และการที่ชาวนาไร่ที่ดินมีสภาพความเป็นอยู่และฐานะที่ต่ำกว่าชาวนาไร่ที่ดินครอบครัวอื่น ๆ นั้นก็เนื่องมาจากว่าพวกเขาและ/หรือใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจมากกว่า ซึ่งทำให้มีทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนในลักษณะต่าง ๆ มีมากกว่า เป็นผลให้มีรายได้จากหลายทางเข้าสู่ครอบครัว ซึ่งเป็นผลให้สภาพความเป็นอยู่และฐานะเศรษฐกิจดีขึ้นเป็นลำดับ ด้วยเหตุนี้การที่ครอบครัวชาวนาไร่ที่ดินมีสภาพความเป็นอยู่และฐานะปานกลางและยากจนนั้น ก็เพราะว่าพวกเขาไม่มีเงินใช้ดังกล่าวแต่ใช้ไม่ได้ หรือมีแต่ไม่ได้ใช้ หรือมีน้อยจึงใช้ได้น้อย ทำให้ทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนน้อยลงไปด้วย

อย่างไรก็ตามจากผลการศึกษาดังกล่าว หากมองภาพความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนโดยรวมทั้งหมดแล้ว พบว่ามีปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่พอจะสรุปได้ดังนี้คือ

- ความแตกต่างทางฐานะและชั้นทางสังคมที่ปรากฏให้เห็นในชุมชนนั้น เป็นผลมาจากความแตกต่างในโอกาสของการฉกฉวยผลประโยชน์ จากรบบเศรษฐกิจแบบการค้าที่แทรกเข้าไปแทนที่ระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองในชุมชนนับแต่อดีต นอกจากนั้นยังเกิดจากความแตกต่างของการมีและ/หรือใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือนอีกด้วย
- ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าหรือแบบตลาดนั้น แม้จะส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม และระบบนิเวศน์วิทยาภายในชุมชนซึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคม แต่ก็ยังเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเปิดโอกาสของทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือนของครอบครัวชาวนาไร่ที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ยากจนด้วย

- ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนโดยเฉพาะในเรื่องระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ที่นับเป็นเงื่อนไขสำคัญชาวนาได้ใช้เป็นเงื่อนไขในการแสวงหาทางออกให้แก่ครอบครัว
- ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวบ้านกับเครือญาติของตน ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์ที่พาททางด้านสังคมมากกว่าทางด้านเศรษฐกิจ และเป็นความช่วยเหลือที่ไม่หวังผลตอบแทนแต่อย่างใด แต่มีลักษณะแฝงเป็นนัยว่าตนจะได้รับการตอบแทนเช่นนั้นบ้างในภายหน้า แต่ระดับของการคาดหวังผลประโยชน์จากกันก็ยิ่งขึ้นอยู่กับระดับความสัมพันธ์ ความคุ้นเคยที่มีต่อกันและกันอีกด้วย
- ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาเท่าที่ปรากฏเป็นดังนี้คือ
 - ระบบอุปถัมภ์ซึ่งมีลักษณะเป็นทางการ และมีผลประโยชน์เป็นที่ตั้งในการแลกเปลี่ยนระหว่างกันและกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีซึ่งไม่มีความคุ้นเคยกันและมีความสัมพันธ์ในระยะสั้น ๆ
 - ระบบอุปถัมภ์ซึ่งมีลักษณะไม่เป็นทางการ แต่มีแนวโน้มที่จะมีลักษณะของความสัมพันธ์ส่วนตัวและมีการใช้คำเรียกญาติต่อกัน มีลักษณะของการถ้อยทีถ้อยอาศัยกันอยู่
 - ระบบเครือญาติ มีลักษณะของการพึ่งพาแบบต่างตอบแทนกัน เป็นการช่วยเหลือซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานของความจริงใจต่อกัน เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ต่อกัน
 - ชาวนาเมื่อเผชิญกับวิกฤตทางเศรษฐกิจ จะพึ่งตนเองอย่างถึงที่สุด และเมื่อสมาชิกภายในครัวเรือนเข้าสู่ในวัยแรงงานก็จะเข้าช่วยเหลือกัน แต่หากยังไม่ดีขึ้นก็จะหันไปพึ่งญาติพี่น้องทั้งที่เป็นญาติสนิทและญาติห่าง ๆ ที่พอจะพึ่งพิงได้ โดยเฉพาะญาติที่มีฐานะดีกว่าตน แต่หากญาติของตนก็มีสภาพไม่ต่างไปจากสภาพของตนเองนัก ชาวนา ก็จะเข้าไปรับความช่วยเหลือจากนายทุนหรือพ่อค้า แต่ชาวนา ก็เลือกที่จะคบกับพ่อค้า/นายทุนในหมู่บ้านมากกว่านายทุน/พ่อค้านอกหมู่บ้าน เนื่องจากยังมีความคุ้นเคยและเป็นกันเองมากกว่า
 - เนื่องจากชุมชนบ้านคลองเป็นสังคมเปิด และมีลักษณะกึ่งเมือง - กึ่งชนบท จึงพบว่า อิทธิพลของผู้อุปถัมภ์ที่มีต่อผู้ใ้อุปถัมภ์ มีไม่มากและมีความสัมพันธ์ที่กระจายและซับซ้อน

ทับกันระหว่างผู้อุปถัมภ์หลาย ๆ คน กับผู้รับอุปถัมภ์จำนวนมาก และมีการย้ายวงไปมา

- ชาวนาไร่ที่ดินโดยเฉพาะชาวนาไร่จ้างอย่างเดียวนั้นจะมีโอกาสสัมพันธ์กับนายทุนเจ้าที่ดินน้อยมาก ไม่ว่าจะเรื่องการกู้ยืมเงินหรือการเช่าที่ดิน ทั้งนี้เพราะตนเองไม่มีหลักประกันในการกู้ยืมที่พอจะเชื่อถือได้ แต่หากจำเป็นจริง ๆ ชาวนาไร่ก็จะอาศัยญาติซึ่งมีฐานะและตำแหน่งทางสังคมที่พอจะเป็นหลักประกันได้ เป็นผู้ค้ำประกันให้ตนในการกู้ยืมหรือเช่าที่ดิน

- อย่างไรก็ตาม แม้ชาวนาไร่จะรู้ว่าตนเองถูกเอารัดเอาเปรียบ โดยเฉพาะพวกนายทุน แต่ชาวนาไร่เองก็ไม่กล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์อย่างเปิดเผย แต่จะอยู่ในลักษณะการซุบซิบนินทา และปกป้องชื่อเสียงของนายทุนซึ่งตนเองเข้าไปพึ่งพา ทั้งนี้ด้วยเกรงว่าตนเองจะไม่มีโอกาสได้พึ่งพาในโอกาสต่อไปหรืออาจถูกเร่งรัดหนี้สิน

- เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่หยุดนิ่งและชาวนาไร่ได้มีการปรับตัวและใช้เงื่อนไขดังกล่าวอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน แต่มีความต่างระดับในการมีและการใช้เงื่อนไขนั้น ๆ

- ชาวนาไร่ที่ดิน การต่อสู้ดิ้นรนโดยได้เรียนรู้และเลียนแบบอย่างจากวิธีการและลักษณะการดำเนินชีวิตของญาติและเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะลักษณะการหารายได้ภายนอกชุมชนจะได้มาโดยการชักชวนและแนะนำจากเพื่อนหรือญาติอยู่เสมอ

- โอกาสของชาวนาไร่โดยเฉพาะชาวนายากจนที่จะเข้าถึงผลประโยชน์ที่ตกลงมาถึงชุมชนนั้น มีอยู่น้อยเต็มที บางครั้งทำให้เขาต้องเข้าไปอยู่ในข่ายของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ซึ่งทำให้ตนเองต้องตกอยู่ในภาวะที่ต้องสวามิภักดิ์แก่ผู้ที่ให้เขาพึ่งพา ไม่ว่าจะผู้ให้ความช่วยเหลือนั้นจะให้โดยไม่คิดผลประโยชน์ตอบแทนหรือคิดหวังผลตอบแทน โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม

ข้อเสนอแนะ

เชิงการศึกษา/วิธีการ

แม้การศึกษาโดยอาศัยกรอบแนวคิดจากตะวันตกก็ตาม แต่ก็นับว่ามีความละเอียดอ่อนในการที่จะทำการเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมอยู่มาก ซึ่งผู้เขียนนึกถึงหลักคำสอนในพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการทำความเข้าใจต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผล สืบสาวไปจนถึงต้นตอของสาเหตุ

ย้อนกลับไปกลับมา ที่เรียกว่าหลักปรัชญาสมุปบาท ซึ่งนับว่าช่วยทำให้ผู้ที่ต้องการเรียนรู้และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้งถ้วนทั่ว แนวคิดและหลักปฏิบัตินี้มีอยู่ในสังคมไทยมากกว่าสองพันปีแล้ว ดังนั้นในเชิงการศึกษาและวิธีการนั้นเราจึงไม่ควรมองข้ามสิ่งที่เรียกว่า "ภูมิปัญญาดั้งเดิม" ของเราเอง

ดังนั้นในการศึกษาและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ไม่ว่าในศาสตร์สาขาใดนั้นจึงน่าจะสืบสาวและนำแนวคิดและหลักการที่เกิดจากภูมิปัญญาแบบไทยมาใช้ประกอบด้วย

ส่วนในการศึกษา/วิธีการนี้ ผู้ศึกษาพบว่าวิธีการของตนเองยังขาดความละเอียดอยู่อย่างมากโดยเฉพาะในกรณีศึกษาที่มีอยู่มากกรณี และแต่ละกรณีก็มีความหลากหลายจนยากที่จะจำแนกแจกแจงให้ถึงที่สุด ฉะนั้นหากมีงานศึกษาในลักษณะ เช่นนี้จึงน่าที่จะเลือกหัวข้อและประเด็นศึกษาให้แคบและเล็กกว่าที่เป็นอยู่นี้ ก็จะทำให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้นด้วย

อย่างไรก็ตามการศึกษาในลักษณะนี้ ก็มีข้อจำกัดในแง่การพยายามขยายขอบเขตของการอธิบายความในวงกว้าง หรือกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป เพราะความจำกัดในขอบเขตการศึกษาและพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา แต่กระนั้นจากผลการศึกษาในลักษณะดังกล่าวก็ทำให้เราได้ค้นพบข้อสรุปบางอย่างรวมทั้งผลงานศึกษาอื่น ๆ โดยเฉพาะสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบททั้งในแง่ความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจ อันเป็นผลมาจากเงื่อนไข/ปัจจัยทั้งจากภายใน - ภายนอกชุมชน ซึ่งทำให้เราเข้าใจตรรกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ในระดับหนึ่ง และในทางตรงกันข้ามน่าจะมีการศึกษากลุ่มชาวนารวยหรือพ่อค้า/นายทุนในแนวอื่น ๆ ต่อไปอีกด้วย เพื่อให้ได้แง่มุมมองที่สมบูรณ์ในการศึกษาสังคมชาวนาไทย

เชิงการพัฒนาชุมชน

จากผลการศึกษานี้ เรียกร้องให้งาน/กิจกรรมพัฒนาชุมชนสังคมชาวนาไทยต้องมีความละเอียดลึกซึ้งทั้งในเรื่องของการสำรวจศึกษาและทำความเข้าใจต่อปัญหาชุมชน และความเข้าใจต่อความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เนื่องจากว่าชุมชนมีความซับซ้อนและความละเอียดอ่อนของความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมดำรงอยู่ในระดับและมิติที่ต่างกันตามบริบทของชุมชนแต่ละแห่ง ดังนั้นงาน/กิจกรรมพัฒนาที่จะดำเนินการในชุมชนนั้นจะต้องอาศัยเวลาและเงื่อนไขของความเป็นไปภายในชุมชนเป็นเครื่องชี้นำ ลำพังแต่เพียงการสั่งการ - สั่งงาน

เพื่อให้เกิดผลในเชิงปฏิบัติอย่างทันตาเห็นนั้นก็รังแต่จะเกิดผลประโยชน์และสนองตอบความต้องการของเพียงบางกลุ่มคนเท่านั้น และยังจะสร้างความแตกต่างและแตกแยกในความสัมพันธ์ของกลุ่มชนให้เกิดขึ้นไปอีก

ดังนั้นงานพัฒนาชุมชนจึงต้องคำนึงถึงการที่จะทำความเข้าใจและการศึกษาชุมชนอย่างมีหลักการ เป็นเหตุเป็นผล และมองภาพชุมชนอย่างถ้วนทั่วและเชื่อมโยง เพื่อให้ได้ภาพที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุดนั่นเอง ซึ่งจะทำให้สามารถนำข้อมูล/ข้อเท็จจริงมากำหนดแผนงานพัฒนาได้ อย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะรู้ปัญหา/ความต้องการของชุมชนนั้นได้ดีที่สุดก็คือ ชาวบ้านนั่นเอง ฉะนั้นการศึกษาวิจัยจึงไม่ควรละทิ้งการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน การวิจัยและการพัฒนาควรที่จะดำเนินการควบคู่กันไป กล่าวคือ ค้นหาปัญหา/ดำเนินการแก้ไขปัญหา/ติดตามประเมินผลการทำงาน เมื่อพบปัญหาอุปสรรค ก็นำมาวางแผนแก้ไขอีก โดยทุกขั้นตอนของการศึกษาและการแก้ไขปัญหานั้นนักพัฒนาหรือผู้วิจัยจะต้องอยู่ร่วมกับชาวบ้านในการคิด การทำ หรือช่วยคิด ช่วยทำ โดยถือว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข และศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน ตามคติที่ว่า "ช่วยเพื่อให้สามารถช่วยตัวเองได้"

โดยเหตุที่สภาพความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนที่เราพบเห็นนั้น มีความแตกต่างทางฐานะและความเป็นอยู่ของชาวบ้านปรากฏอยู่ มีระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ดำรงอยู่ซึ่งเกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพถึงการจัดสรรผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น ๆ ด้วย ดังนั้นการทำงานพัฒนาจะต้องเลือกกิจกรรมที่จะไม่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในชุมชนขึ้นมาอีก และจะต้องเลือกกิจกรรมที่สามารถเป็นศูนย์รวมพลังของคนทั้งหมดในชุมชนให้เกิดความรู้สึก เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผูกพันรักใคร่ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันและกัน และที่สุดคือ สำนักร่วมของความเป็นชุมชน

ดังนั้น งานพัฒนาจึงมีความยากลำบากตั้งแต่เริ่มต้น ก็ด้วยความละเอียดอ่อนของวิธีการที่จะทำความเข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ และวิธีการที่จะปฏิบัติงานเพื่อแก้ไขเหล่านั้น แต่เราก็ยังไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าความยากลำบากในการทำงานพัฒนาระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้ความเจริญและวิถีชีวิตแบบเมืองจะมีความยากหรือง่ายต่างไปจากชุมชนที่อยู่ห่างไกลความเจริญมากน้อยเพียงใด

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของกิจกรรมพัฒนานั้น ผู้ศึกษาได้ให้ความสำคัญแก่กิจกรรมพัฒนาด้านสังคมวัฒนธรรมเป็นพิเศษ ทั้งนี้เนื่องจากผลการศึกษายืนยันได้ว่า เจือปนไขทางสังคมวัฒนธรรมเป็นเจือปนไขสำคัญที่ชาวบ้านได้ใช้ เป็นทางเลือกในการหารายได้สำหรับครัวเรือน เพื่อการยังชีพของตนเองและครอบครัว ซึ่งการต่อสู้ดิ้นรนของชาวบ้านในระดับนี้ หากมองอย่างผิวเผินแล้วอาจจะเห็นว่าเป็นการดิ้นรนระดับปัจเจกชน แต่เมื่อนำมาพิจารณาถึงที่สุดแล้วจะพบว่า แท้จริงมิใช่เป็นการต่อสู้ดิ้นรนโดยคนเดียวลำพัง เท่านั้น หากแต่เป็นการต่อสู้ในระดับกลุ่มในลักษณะหนึ่งเช่นกัน และยังมีลักษณะที่เป็นธรรมชาติอีกด้วย ซึ่งเป็นการมองกลุ่มในมิติใหม่นอกเหนือจากการมองกลุ่มหรือองค์กร ในลักษณะที่เป็นกลุ่มที่เกิดจากการจัดตั้ง โดย "ภายนอก" หรือที่เรียกทั่วไปว่า "องค์กรประชาชน" เพื่อการพัฒนาชุมชน

หากเราขยายกรอบการมองลักษณะกลุ่มออกไปอีก เราก็อาจกล่าวได้ว่า การรวมกลุ่มของบุคคลในลักษณะพื้นฐานจริงๆ ก็คือ การรวมกลุ่มในลักษณะครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปมารวมกันเพื่อบริหารจัดการในเรื่องการผลิต-การบริโภคทั้งในด้านเศรษฐกิจและจิตใจตามที่ตนเองและสมาชิกในครอบครัวประสงค์ให้เป็นไป ขยับจากระดับครอบครัว ก็คือ กลุ่มเครือญาติ และกลุ่มเพื่อน ซึ่งการรวมกลุ่มในลักษณะนี้อาจไม่มีกฎเกณฑ์ ระเบียบปฏิบัติกำหนดชัดเจน ดังเช่นกลุ่ม/องค์กรที่ได้รับการจัดตั้ง ในความหมายทั่วไป แต่การรวมกลุ่มในลักษณะธรรมชาตินี้ เองที่สามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวบ้านกลุ่มที่ไร้โอกาสในการเข้าถึงผลประโยชน์ที่ตกมาถึงชุมชน

ดังนั้นเราจึงได้เห็นกลุ่ม/องค์กรนอกแบบ (ตามธรรมชาติ) นี้สามารถยังประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านโดยตรง และหากพิจารณาถึงที่สุดแล้วก็อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนหมู่บ้าน ที่สามารถดำรงอยู่ได้ อย่างเป็นปึกแผ่นทุกวันนี้ ส่วนหนึ่งนั้นก็ด้วยอาศัยเจือปนไขสังคมวัฒนธรรม เป็นสำคัญ ซึ่งเป็นพลังเกาะเกี่ยวร้อยรัดสมาชิกชุมชนไว้ด้วยสายสัมพันธ์ของความเห็น เครือญาติและเพื่อนพ้องเดียวกัน รวมทั้งความคิดความเชื่อ ธรรมเนียมพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งส่วนหนึ่งนั้นเป็นเจือปนไขที่เชื้อต่อชาวบ้านผู้ยากไร้ได้ และส่วนหนึ่งสามารถตอบสนองสภาวะทางจิตใจของสมาชิกในชุมชนนั้น ฉะนั้นกิจกรรมพัฒนาจึงควรตระหนักและให้ความสำคัญต่อกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรมให้มาก โดยเฉพาะต่อชุมชนที่ได้รับแรงกระแทกจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและอิทธิพลของวัฒนธรรมเมืองอย่างรุนแรง